

PSYCHOLOGIE DNES:

**RIZIKA PROSTŘEDÍ, RESILIENCE A MENTORING:
SOUČASNÉ PŘÍSTUPY V PREVENTIVNÍCH SLUŽBÁCH PRO DĚTI A
DOSPÍVAJÍCÍ**

MGR. TEREZA BRUMOVSKÁ, M.Sc.

VÝZKUMNÉ CENTRUM PRO RODINU A DĚTI,

NÁRODNÍ IRSKÁ UNIVERZITA V GALWAY

A

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ UK, PRAHA.

ANOTACE: Cílem článku je představit princip mentoringu jako základ jednoho typu podpůrných preventivních služeb pro děti a dospívající s využitím dobrovolníků. Důraz je kladen na popis současných přístupů resilience v sociálních intervencích v kontextu prevence rizik post-moderní společnosti. Dalším cílem textu je představit program Big Brothers Big Sisters jako současný nejrozšířenější mentoringový dobrovolnický program v ČR.

CO JE TO MENTORING?

Mentoring je strukturovaný formální blízký vztah, který spojuje děti a dospívající s pečujícími dobrovolníky-mentory. Je to pozitivní podpůrný individuální vztah zkušenějšího mentora a jeho chráněnce. Mentoři nabízejí podporu, posilování sebevědomí, provázení atp. s cílem rozvíjet kompetence a celkovou osobnost jejich chráněnce. Mentor svého chráněnce podporuje, provází, zprostředkovává výzvy, ochraňuje či se ho zastává v případě potřeby, ukazuje mu svůj pohled na svět, diskutuje s ním, poskytuje zpětnou vazbu, přístup ke zdrojům, které má k dispozici, slouží jako vzor, ke kterému může mladší svěřenec vzhlížet atp. Mentor tak zprostředkovává svému chráněnci socio-emocionální, kognitivní a individuální rozvoj (Brumovská, Seidlová Málková, 2010, Rhodes, 2002).

HISTORICKÝ KONTEXT MENTORINGU

Přirozené mentorské vztahy se vytvářejí v mezigeneračních vztazích mezi staršími a zkušenějšími mentory a méně zkušenými chráněnci. Slovo Mentor bylo poprvé použito v řeckém eposu Odyssea, kde Odysseus požádal svého přítele Mentora, aby ochraňoval a dohlížel na jeho syna Telemacha, zatímco on bude v Trojské válce. Tak vznikl význam slova „mentor“ coby zkušenější ochránce a průvodce mladšího svěřence, o kterého se stará a má zájem na jeho osobnostním a dalším růstu (Freedman, 1993).

Na počátku 20. století se vlivem industrializace a dalších společenských změn začaly rozvíjet společenské vědy. V této době také spolu s rozvojem kriminologie, psychologie a psychopatologie vznikly nové instituce a aktivity pro dospívající a vyvinuly se také první mentoringové aktivity. V Chicagu vznikl tzv. Soud pro mladistvé, kde se ocitali mladí chlapci z nové městské třídy pracujících dělníků, kteří byli ohroženi chudobou a sociálním vyloučením. Jeden ze soudců tohoto soudu si všiml, že problémem těchto chlapců je to, že postrádají pozitivní vzory z řad dospělých. Vyzval své spolupracovníky a známé k tomu, aby se začali o tyto mladé chlapce zajímat. Tak na počátku 20. století vzniklo hnutí Big Brothers. Podobné charitativní aktivity v New Yorku byly iniciované ženami ze středostavovských rodin a vyústily ve vznik organizace s názvem Big Sisters. Tyto dvě organizace se posléze spojily v jednu s názvem Big Brothers Big Sisters, největší a nejstarší mentoringovou dobrovolnou organizaci v USA – fungující dodnes na území USA a od 90. let i mezinárodně včetně České republiky (DuBois, Karcher, 2005, Brumovská, Seidlová Málková, 2010).

MENTORING DNES: POST-MODERNA, RIZIKA PROSTŘEDÍ A RESILIENCE

První mentoringové aktivity na přelomu 19./20. století měly výchovné zaměření – středostavovští mentoři se snažili jít příkladem chudým dospívajícím a popř. je „převychovat“ tak, aby v budoucnu nehrozilo, že se z nich stanou mladí delikventi ohrožující většinovou společnost. Od 90. let 20. století se myšlenka mentoringu pro děti a dospívající začala znovu v sociálních službách uplatňovat. V této druhé vlně mentoringu se nicméně v posledních letech prosazuje nový přístup – přístup, zaměřený na podporování a rozvoj silných stránek osobnosti. Cílem mentoringových aktivit v dnešní době již není „převychovávat“ problémové dospívající a jejich „špatné“ návyky, popř. je „zachraňovat“ příkladem ze „správného“ konce společnosti. Problémy dětí, dospívajících a jejich rodin nejsou viděny v jejich nedostatečnosti, nepřizpůsobivosti nebo v jiných vrozených faktorech, ale jako důsledek fungování post-moderní společnosti. Zdravý vývoj dětí, stejně jako jejich prospívání se vždy odehrává v širším kontextu. Problémy, jimž děti a dospívající musí čelit, jsou spíše než důsledky vrozeného charakteru dopady politického, socio-kulturního a ekonomického systému.

Post-moderní společnost přináší nová specifika doby, která v předchozích obdobích nebyla ve společnosti přítomna. Stres, nejistota a nároky zodpovědnosti na dnešní děti a dospívající, rozpad tradičních sociálních vztahů v rámci sociálních sítí, rozvolnění sociálních rolí ve společnosti, ztráta opory v rámci tradičních rodinných a komunitních vazeb, větší individualizace s důrazem na výkon a uplatnění ve společnosti coby individuální jedinec – to vše charakterizuje současnou společnost. Dospívající současně čelí řadě voleb, které musí rozhodovat, a rizik, kterým musí čelit v rámci vztahů, vzdělávání a pracovního prostředí. V důsledku individualizace musí vytvářet individuální strategie zvládání nároků prostředí, což přináší nové možnosti, ale i rizika. V České republice je tento přechod navíc spojen i s pádem komunistického režimu a nástupem demokracie a kapitalismu. Tyto fakta vedou k novým rizikům a sociálním problémům (Beck, 2003).

Výzkumy ukazují, že 80 procent mladých lidí zvládá dospívání bez větších problémů, nicméně 20 procent dospívajících má s úspěšnou adaptací na stres a rizika prostředí potíže. Zneužívání drog a alkoholu, rizikové sexuální chování, problémy se školním prospěchem, problémy ve vztahu k vrstevníkům, problémy s duševním zdravím, delikvence, sebevražednost atd. jsou pak v tomto kontextu viděny jako projevy chování mladých lidí, kteří adaptaci na stres a odolnost vůči rizikům prostředí nezvládli úspěšně. Mentoringové programy vznikají jako preventivní a podpůrné sociální služby, při kterých se často využívají dobrovolníci. Jsou chápány jako

intervence pro prevenci a snižování rizik post-moderní společnosti (Coleman, Hendry, 2002, Beck, 2003, Brumovská, Seidlová Málková, 2010).

RESILIENCE: V kontextu post-moderní společnosti současní vědci sociálních věd čím dál častěji docházejí k závěru, že být bez problému neznamená být plně připraven. Kromě odstranění problému dospívající potřebují znalosti a sociální dovednosti pro to, aby mohli ve společnosti plně fungovat. V sociálních službách se proto v posledních letech uplatňuje širší a ucelenější pohled s důrazem na to, aby potenciál dětí a dospívajících byl plně rozvinut a uplatněn (Eccles and Gootman, 2002).

Základem přístupu, zaměřeného na pozitivní rozvoj dětí a dospívajících a jejich silných stránek jsou výsledky výzkumů o resilienci - schopnosti člověka překonat nepřízeň osudu, vyrovnat se se stresovou zátěží a vrátit se zpět k vyrovnanému životu (Ungar, 2007). Resilience je viděna jako interní vrozená schopnost člověka (Rutter, 1993) nebo jako externí zdroj, který je dodáván v rámci sociálních služeb a dalších sociálních vztahů během dětství a dospívání. Resilience může být definována jako schopnost člověka čelit, překonat a být posílen nebo změněn nepřízní osudu. Je to schopnost přežít a vyjít ze stresových událostí silnější a se schopností jim napříště znovu a lépe čelit (Grotberg, 1995).

Resilience je užitečný koncept k vysvětlení toho, jak znevýhodnění dospívající popisují jejich strategie přežití v rizikových podmínkách prostředí. (Ungar, 2003). Předpoklad, že nepříznivé dětství předurčuje dítě k nekompetentnímu vývoji a neplnohodnotnému prožívání dospělosti a zejména rodičovství je v této perspektivě kritizován. Historie dětství nepředurčuje dospělost. Člověk je schopný se adaptovat na podmínky života v různých situacích tak, aby obstál a žil plnohodnotný život (Fonagy et al. 1994:234).

MENTORING A SOUČASNÉ PŘÍSTUPY K DĚTEM A DOSPÍVAJÍCÍM

Resilience je aktivována ve stresových situacích a popisuje, jak děti a dospívající zátěžovým situacím čelí, a jaké vnitřní a vnější faktory jim v překonávání rizik a stresů pomáhají. Jednotlivé faktory resilience dítě chrání a pomáhají kompenzovat rizika, kterým čelí. Mentoringové intervence současnosti můžeme zařadit do kategorie programů zacílených na rozvoj pozitivních podpůrných vztahů (mentoringu) v širším okolí dětí a dospívajících. Tyto intervence jsou založeny na výsledcích výzkumů na téma resilience, podle kterých jsou významní dospělí – mentoři - v okolí dětí a dospívajících jedním z významných ochranných faktorů, které resilienci vůči rizikům prostředí ovlivňují. Wernerová a Smithová (1993) ve své dlouholeté studii znevýhodněných dětí, které sledovaly po dobu třiceti let objevily, že ti, kteří překonaly nepřízně rodinného a okolního prostředí a úspěšně dokázali zakotvit v práci i rodině, využívali podpory nejméně jednoho blízkého dospělého mentora. Také výsledky výzkumů sociální opory v sociálních sítích napovídají, že sociální opora má významný pozitivní vliv na duševní zdraví dětí a dospívajících a obecně přispívá ke zdravému vývoji (Bal et al, 2003). V neposlední řadě mentoringové intervence čerpají z teorií sociálního kapitálu, podle kterých podpůrné vztahy dětí a dospívajících s pečujícími dospělými mentory dodávají dětem přístup ke zdrojům a poznatkům, které se dětem prostřednictvím nových blízkých vztahů otevírají (Newman, 2004). Příkladem nejrozšířenějšího a nejstaršího mentoringového dobrovolnického programu u nás je program Big Brothers Big Sisters/Pět P. Popis jeho praxe je dobrou ilustrací toho, jak mentoringové intervence u nás fungují:

PROGRAM BBBS/PĚT P V ČR

Program Pět P funguje od roku 1996 jako národní verze mezinárodního programu Big Brothers Big Sisters a je považován za průkopnický dobrovolnický mentoringový program v České republice. Cílem programu Pět P je šířit myšlenku dobrovolnictví a poskytnou „Pět P“: Péči, Podporu, Prevenci, Přátelství a Pomoc jeho uživatelům – dětem a dospívajícím ve věku od 6 – 15 let. Program slouží dětem, kterým nějakým způsobem může prospět pozitivní podpora pečujícího dospělého kamaráda – mentora. Pobočky programu fungují při 20 regionálních centrech po celé České republice. Program je v každém centru organizován profesionálními koordinátory, kteří vyhledávají zájemce o tuto službu z řad sociálně znevýhodněných dětí a dospívajících, i z řad dobrovolníků. Uživatelé programu Pět P jsou referováni z regionálních Středisek výchovné péče, dětských psychiatrií, škol, dětských a pedagogických psychologů apod. Podmínkou jejich zařazení do programu je aktivní zájem o dospělého kamaráda.

Praxe programu Pět P klade důraz na dodržování přísných zásad výběru a dalšího profesionálního vedení dobrovolníků, aby se vyloučila rizika, která dobrovolníci mohou pro děti potenciálně představovat. Zájemci o mentoring jsou nejprve informováni o principech programu a nárocích, které jejich dobrovolná práce představuje. Poté jsou pozváni na předběžný pohovor s psycholožkou, která posoudí jejich kompetence a doporučí jejich účast ve výcviku dobrovolníků. Potenciální dobrovolníci následně absolvují dvoudenní intenzivní výcvik, na kterém se dozví všechny potřebné informace o jejich budoucí dobrovolné službě. Zároveň je zde posuzována jejich motivace a další rysy, na jejichž základě koordinátoři doporučí vhodného mentorova svěřence. Dvojice jsou sestavovány koordinátorkami programu ve spolupráci s psychology s důrazem na podobnost v očekáváních, ve vlastnostech, předchozích zkušenostech nebo v zájmech dvojice.

Rozhodne-li se dobrovolník i dítě a jeho rodič pro vytvoření doporučené dvojice, podepíší všichni zúčastnění dohodu o spolupráci s programem Pět P, která má trvat nejméně 10 měsíců. Po tuto dobu se dvojice schází pravidelně jedno odpoledne týdně, aby spolu trávila čas volnočasovými aktivitami. Důraz je při tom kladen na zábavnost a prožívání společných pozitivních zážitků, které jsou základem pro vytvoření kvalitního mentorského vztahu. Mentoři také povinně docházejí na pravidelná supervizní setkání, kde referují o průběhu vztahů s jejich chráněnci. Koordinátorky jsou navíc v pravidelném kontaktu s rodiči a dětmi, aby se ujistili o spokojenosti všech zúčastněných stran, popř. řešily vzniklé problémy. Dvojice mají možnost se účastnit i akcí, které program pro své účastníky příležitostně pořádá. Cílem dvojic je vytvořit neformální mentorské vztahy, které budou dlouhodobým a spolehlivým neformálním zdrojem opory pro mentorova chráněnce.

Dodržování a rozšiřování praktik programu v jeho pobočkách zajišťuje sdružující Asociace programu Pět P se sídlem v Kroměříži. V současné době program Pět P slaví 15 let fungování v České republice, a to s podporou grantu uděleného americkou ambasádou. V programu také probíhá výzkumná studie, zaměřená na zkoumání vývoje mentorských vztahů a jejich přínosů pro děti a dospívající. Tato studie je součástí výzkumného programu UNESCO Chair pro děti, mládež a občanskou angažovanost, který je řízen Výzkumným centrem pro rodiny a děti při Národní irské univerzitě v Galway ve spolupráci s Fakultou humanitních studií UK v Praze. Vedoucí této výzkumné studie je autorka tohoto textu.